

مدیریت مرتع «تاریخچه تشکیلات اداری»

مهدی زهدی*

چکیده

شد. یکی از ادارات این وزارتخانه، اداره «شوسه و راه آهن و جنگل‌ها» بود. مهندس‌الممالک در کابینه بعدی نیز به‌عنوان وزیر «طرق و شوارع» معرفی شد که این امر نشانه آغاز توجه دولت به جنگل‌ها بود (جوانشیر، ۱۳۷۸). در دوره یادشده، علی‌رغم توجه دولت به مدیریت منابع طبیعی، بیشترین تمرکز، در مدیریت جنگل‌ها، به‌ویژه جنگل‌های شمال کشور بود و نسبت به مدیریت مراتع توجه جدی وجود نداشت. البته نقش نظام بهره‌برداری سنتی (عشایری و روستایی) در مراتع غیردولتی تا پیش از ملی شدن جنگل‌ها و مراتع، از مهم‌ترین دلایل آن بود.

پیش از ملی شدن مراتع در دی ماه ۱۳۴۱، به جز مراتع دولتی و خالصه، سایر مراتع تحت مدیریت عرفی عشایر و روستاییان بود که در بزرگ‌مالکان، مراتع اطراف روستا را نیز اداره می‌کردند. با تشکیل بنگاه جنگل‌ها در سال ۱۳۲۸، به‌مرور بحث مدیریت علمی و اصولی مراتع مطرح شد. با شکل‌گیری اداره کل مراتع، پس از آن تشکیل سازمان جنگلبانی، سازمان اصلاح مراتع و تولید نباتات علوفه‌ای و در ادامه تشکیل دفتر فنی مرتع در وزارت منابع طبیعی، این ساختار اداری تکامل یافت. پس از انحلال وزارت منابع طبیعی در سال ۱۳۵۰، دفتر فنی مرتع در تشکیلات سازمان جنگل‌ها و مراتع باقی ماند و تاکنون از نظر ساختار داخلی و جایگاه سازمانی، تغییرات اساسی نداشته است. واژه‌های کلیدی: تشکیلات، بنگاه جنگل‌ها، سازمان جنگلبانی، سازمان اصلاح مراتع، دفتر فنی مرتع.

بنان (۱۳۷۰)؛ بیان می‌نماید، شاید بتوان گفت اولین اشاره قانون، یا تشکیلات دولتی به مراتع، مربوط به دستورالعمل حکام در قانون تشکیل ایالات و ولایات مصوب ۱۳۲۵ هـ.ق (۱۲۸۴ هـ.ش.) بود. در ماده ۳۰ دستورالعمل یادشده آمده است: «حکام باید سعی نمایند که همیشه اطلاعات صحیحه کافیه از وضع ولایتی که قلمرو مأموریت آنها است، داشته باشند، یعنی از عده نفوس و وسعت خاک ولایت و ثروت طبیعی آن و مقدار زراعت‌ها و چمن‌ها و جنگل‌ها و از چگونگی شغل و حرف و صنایع و معادن و...».

اشرفی و معین‌الدین (۱۳۷۲) بیان می‌کنند، مدیریت مراتع در ایران را می‌توان به سه دوره تقسیم کرد: الف) مدیریت مراتع تا سال ۱۳۴۱، ب) مدیریت مراتع از سال ۱۳۴۱ تا سال ۱۳۵۷ و ج) مدیریت مراتع بعد از سال ۱۳۵۸. ایشان می‌افزایند، مراتع کشور و نظام بهره‌برداری آن، همیشه تابعی از نظام مدیریت کشور و در نتیجه نظام اقتصادی آن

تشکیلات دولتی برای مدیریت جنگل‌ها، از اواخر دوره قاجار به‌مرور ایجاد شد، درحالی‌که بخش‌های مرتبط با اداره مراتع از اوایل دهه ۱۳۲۰ به‌وجود آمد. پیش از ملی شدن مراتع در دی ماه ۱۳۴۱، به جز مراتع دولتی و خالصه، سایر مراتع تحت مدیریت عرفی عشایر و روستاییان بود که در بیشتر روستاها، بزرگ‌مالکان، مراتع اطراف روستا را نیز اداره می‌کردند. با تشکیل بنگاه جنگل‌ها در سال ۱۳۲۸، به‌مرور بحث مدیریت علمی و اصولی مراتع مطرح شد. با شکل‌گیری اداره کل مراتع، پس از آن تشکیل سازمان جنگلبانی، سازمان اصلاح مراتع و تولید نباتات علوفه‌ای و در ادامه تشکیل دفتر فنی مرتع در وزارت منابع طبیعی، این

ساختار اداری تکامل یافت. پس از انحلال وزارت منابع طبیعی در سال ۱۳۵۰، دفتر فنی مرتع در تشکیلات سازمان جنگل‌ها و مراتع باقی ماند و تاکنون از نظر ساختار داخلی و جایگاه سازمانی، تغییرات اساسی نداشته است. واژه‌های کلیدی: تشکیلات، بنگاه جنگل‌ها، سازمان جنگلبانی، سازمان اصلاح مراتع، دفتر فنی مرتع.

مقدمه

حکومت‌های ایران تا اواخر دوره قاجار فاقد تشکیلات اجرایی، مطالعاتی و آموزشی در ارتباط با منابع طبیعی بودند. به‌طورکلی تا این دوره، منابع طبیعی تجدیدشونده مورد توجه دولت نبود و مدیریتی در چهارچوب ضوابط دولتی بر آن اعمال نمی‌شد. پس از اعلام مشروطیت، «مهندس‌الممالک» به‌عنوان وزیر فواید عامه معرفی

بوده است. تا سال ۱۳۴۱، نظام‌های مالکیت در بهره‌برداری از مراتع نقش اساسی داشته است. این نظام‌ها به سه گروه: (۱) نظام‌های بزرگ مالکی و خالصه، (۲) نظام عشایری و (۳) نظام خرده مالکی تقسیم می‌شوند. بنابراین، تا سال ۱۳۴۱ نظام خاص دولتی، یا مقررات عمومی برای اداره مراتع نبود و مراتع به صورت مالکیت‌های شخصی توسط صاحبان آن اداره می‌شد و دولت حضور فعالی در مدیریت مراتع نداشت. بررسی تاریخچه تشکیلات مدیریت مراتع، روند تغییرات و فزای و نشیب مدیریت دولت را در مراتع آشکار می‌کند و اطلاعات حاصل از آن می‌تواند در طراحی تشکیلات مناسب برای اداره مراتع در آینده و جلوگیری از تکرار اشتباهات گذشته مفید باشد.

قبل از تشکیل سازمان جنگلبانی ایران

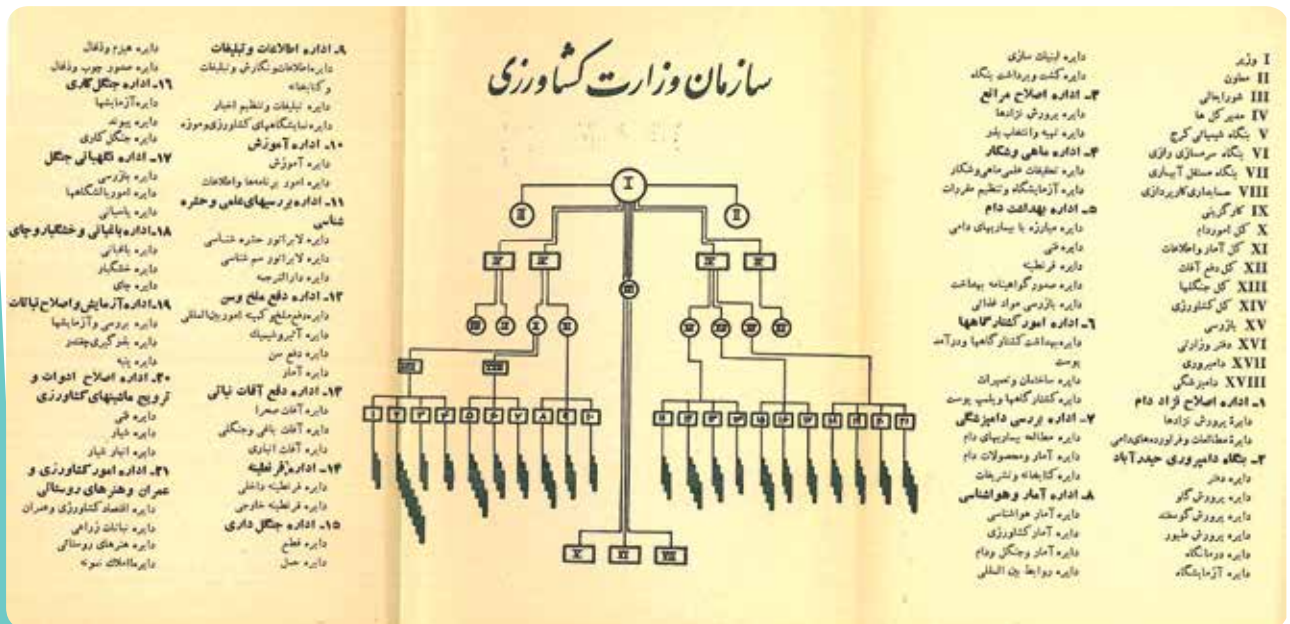
موسوی‌اقدم (۱۳۶۷) معتقد است، گروه‌های حاکم بر مراتع از گذشته در سه گروه (الف) گروه‌های فصلی و سیار، شامل عشایر و دامداران مهاجر، (ب) گروه‌های ساکن و احتمالاً دائمی، شامل ساکنین بومی روستاها و (ج) حکومت‌های وقت قابل تفکیک بوده است. در طول تاریخ با استقرار حکومت‌های مختلف، بخش زیادی از مراتع توسط آنها یا وابستگان‌شان، تصرف و بهره‌برداری، یا به افراد دیگر اجاره داده می‌شد. همچنین، حکومت‌های وقت برای تأمین نیازهای لشکری خود، نظیر اسب‌ها و سایر احشام مورد احتیاج، مجبور به دامداری بودند و برای رسیدن به این هدف، قسمت عمده مراتع را برای تعلیف این گونه احشام اختصاص می‌دادند، این گونه مراتع، خالصه نامیده می‌شد. مراتع خالصه از زمان پیش از اسلام وجود داشته است، پس از اسلام نیز، هنگامی که حق امام دریافت می‌شد، اراضی خالصه از حقوق امام بود. این رویه تا زمان مشروطیت ادامه داشت و میزان آن بسته به حکومت‌های وقت تغییر می‌کرد. پس از مشروطیت، املاک خالصه بر حسب اصل و منشأ به سه دسته (الف) املاکی که در رقیبات نادری ثبت شده بود، (ب) خالصه‌های محمدشاهی و (ج) خالصه‌های ناصرالدین‌شاهی یا ناصری تقسیم شدند.

جوانشیر (۱۳۷۸) بیان می‌کند، در سال ۱۲۹۹ هـ.ش در وزارت فلاحت و تجارت برای نقشه‌برداری از جنگل‌ها، تفکیک جنگل‌های خصوصی از دولتی و تعیین جنگل‌های بکر و صنعتی از جنگل‌های مخروطه و بوته‌زار، اداره‌ای ایجاد شد که در ابتدا محل ثابتی نداشت، ولی از سال ۱۳۰۲ در بابل، مستقر و مدیریت آن به هانس‌شریکر اتریشی سپرده شد. در اسفند ۱۳۰۲ به‌موجب تصویب‌نامه شماره ۹۱۵۵ هیئت وزیران، نظام‌نامه جنگل‌های ایران تنظیم و براساس آن مسئولیت بازدید از جنگل‌ها و مراتع (مراتع واقع در محدوده‌های جنگلی) و نقشه‌برداری از آنها به هر یک از مستحفظین مزبور در منطقه گرگان تا گیلان داده شد و آنها نیز مشاهدات خود را همراه با کروکی به رئیس خود در مرکز گزارش می‌دادند. در سال ۱۳۱۶، «مهندس کریم ساعی» به ایران بازگشت و واحدی را به نام «دایره جنگل» در اداره کل فلاحت پایه‌گذاری کرد، در نهایت در سال ۱۳۱۹، با تلاش و پیگیری مستمر ایشان، اداره جنگلبانی به ریاست

خودشان به وجود آمد. در نیمه دوم سال ۱۳۲۰، اداره کل کشاورزی به وزارت کشاورزی و در سال ۱۳۲۱ اداره جنگلبانی به اداره کل جنگل‌ها تبدیل شد و سازمان منطقه جنگلبانی در گیلان، شهسوار، مازندران و گرگان زیر نظر رؤسای ادارات کشاورزی به وجود آمد که شعب جنگلبانی در هر یک از این مناطق چهارگانه به‌طور مستقل وظایف خود را انجام می‌دادند. موسوی‌اقدم (۱۳۶۷) بیان می‌کند، در سال ۱۳۲۳ براساس دستور شماره ۱۳۱/۱ مورخ ۱۳۲۳/۱/۱۹ که از طرف میلیسیو صادر شد، دولت مأمور بهره‌برداری و نگهداری اراضی و مراتع مربوط به املاک واگذاری و خالصات جنگل‌ها و مراتع شد. بی نام (۱۴۰۰)، آیین‌نامه بهره‌برداری و خالصه و املاک واگذاری در تاریخ ۱۹ فروردین ۱۳۲۳ به تصویب رسید، براساس آن، شرح وظایف «اداره کل بهره‌برداری و خالصه و املاک واگذاری» که زیر نظر وزارت دارایی بود تعریف می‌شود. طبق بند ۸ این آیین‌نامه، ذیل وظایف بنگاه بهره‌برداری املاک مزروعی «نگاهداری و بهره‌برداری از مراتع مربوط به املاک واگذاری و خالصات و جنگل‌های عمومی» بر عهده این اداره کل و بنگاه گذاشته شد.

به نظر می‌رسد در این دوره و تا قبل از ملی شدن مراتع، دولت تنها بر مراتع دولتی یا خالصه، نظارت و مدیریت داشته و مراتع غیردولتی در قالب نظام‌های سنتی، تحت مدیریت عشایر و روستاییان بوده است. هیئت وزیران بنا بر پیشنهاد شماره ۴۹۳۰ مورخ ۱۳۲۵/۳/۲۹ وزارت کشاورزی، ساختار این وزارتخانه را تصویب کرد. براساس آن، وزارت کشاورزی دارای ۴ بخش اصلی (۱) حوزه وزارتی، (۲) قسمت اداری، (۳) قسمت فنی و (۴) بنگاه‌های تابعه بود. در این میان، قسمت فنی دارای ۵ اداره کل (۱) کشاورزی، (۲) آمار و اطلاعات، (۳) جنگل‌ها، (۴) دفع آفات و (۵) امور دام بود. اداره کل امور دام واحدی با عنوان «واحد اصلاح مراتع» داشت. واحد اصلاح مراتع دارای دو دایره پرورش نژادها و تهیه و انتخاب بذر بوده است. بنابراین، در این سال (۱۳۲۵)، مسائل مربوط به مراتع زیر نظر اداره کل امور دام بوده است (شکل ۱). همچنین اداره دامپروری دارای چهار واحد (۱) اصلاح نژاد دام، (۲) مؤسسه حیدرآباد، (۳) اصلاح مراتع و (۴) ماهی و طیور بوده است (بی‌نام، ۱۳۲۵).

تصویب‌نامه تأسیس بنگاه جنگل‌ها به شماره ۲۰۵۲۳ در تاریخ ۱۳۲۷/۱۲/۲۴ ابلاغ شد که شامل بندهای کلیات، وظایف، سرمایه، هیئت‌مدیره، هیئت بازرسی و امور استخدامی بود. بخش کلیات سه بند داشت که در بند دوم آمده است: «وزارت دارایی، کلیه جنگل‌های دولتی و مراتع واقع در حوزه آن جنگل‌ها را به بنگاه نام‌برده منتقل خواهد نمود». آنچه مشخص است، در اهداف اولیه تشکیل بنگاه، تنها به مراتع واقع در حوزه جنگل‌ها توجه شد. در آخرین بند بخش وظایف (بند ط)، «اداره امور مرتعی که در جنگل‌های دولتی واقع شده‌اند»، از وظایف بنگاه اعلام می‌شود. در ساختار تشکیلات بنگاه جنگل‌ها، چهار قسمت و ذیل هر قسمت تعدادی اداره در نظر گرفته شد. قسمت «بررسی‌ها و آموزش و ترویج» عهده‌دار بررسی‌های مربوط به جنگل و مرتع و نشر و ترویج نتایج بررسی‌های فوق و تعلیم و تربیت کارمندان فنی بود. در تشریح وظایف و خط‌مشی

شکل ۱- تشکیلات وزارت کشاورزی در سال ۱۳۲۵

صد گیاه از لحاظ گیاه‌شناسی و ارزش غذایی و نوع دامی که از هر علوفه بهتر تغذیه می‌کند.

۲- طبقه‌بندی مراتع شمال ایران از لحاظ فصل چرا، نوع دام، نوع گیاه، ظرفیت مراتع و سایر اوضاع و احوال.

۳- تهیه آمار دام در شمال ایران در هر منطقه به تفکیک و مطالعه عادات محلی برای استفاده از مراتع.

۴- تعیین حق چرای دام در مناطق مختلف شمال که از طرف مالکین دریافت می‌شود، بسته به نوع دام و تغییرات حق مزبور.

۵- بررسی عادات محلی و کلیه عوامل اجتماعی و اقتصادی که در تنظیم طرح مرتع‌داری مؤثر است.

۶- بررسی طرق اصلاح مراتعی که مطالعه شده است.

۷- تنظیم و پیشنهاد مقرراتی برای حفظ مراتع و جنگل‌ها که از لحاظ چرای دام مفید و عملی تشخیص داده می‌شود.*

۸- شروع آزمایش ایجاد مراتع مصنوعی در اراضی شهرستان تهران در حدود ده هکتار.

جوانشیر (۱۳۷۸) بیان می‌کند، رئیس قسمت بررسی‌ها و آموزش و ترویج در بدو تشکیل بنگاه، مهندس خسرو وکیلی و رئیس اداره بررسی‌های مراتع، مهندس اسمعیل سمیعی بود. به‌علاوه این اداره دارای دو کارمند به اسامی مهندس حسن حقیقی بختیاری و مهندس موسی ایران‌شهر بوده است. در سال ۱۳۲۹، در اخبار اولین نشریه بنگاه جنگل‌ها از قول مهندس کریم ساعی آمده است: «برای بررسی مراتع، اگر نسبت به هر رشته از رشته‌های اقتصادی کشور اطلاعی در دست باشد، اطلاع ما درباره مراتع بسیار ناچیز است، نه علوفه مراتع را می‌شناسیم و نه از طرز ازدیاد طبیعی و تعداد دامی که در

اداره «بررسی‌های مراتع» که ذیل این قسمت قرار داشت، آمده است: بررسی و آزمایش مربوط به مراتع با توجه مخصوص به مراتع جنگلی که رئوس آن به شرح زیر است (بی‌نام، ۱۳۲۸).

الف) جمع‌آوری و تشخیص گیاهان مراتع و تعیین ارزش غذایی آنها و نوع دامی که از هر نوع علوفه بهتر استفاده می‌کند.

ب) بررسی مراتع از حیث ظرفیت، نوع دام، فصل چرا، نسبت هر یک از گیاهان، گیاهان سمی، ازدیاد طبیعی، دسترسی به آب و سایر اوضاع و احوال.

ج) مطالعه تعداد دام در هر منطقه، احتیاجات آنها، عادات محلی و کلیه مسائل اجتماعی و اقتصادی که در مرتع‌داری مؤثر است.

د) طرق اصلاح مراتع

ه) تطبیق طرح مرتع‌داری با جنگل‌داری

به نظر می‌رسد، هدف از ایجاد این تشکیلات در ابتدا، رسیدگی به امور عرصه‌های جنگلی تحت چرای دام در شمال بوده است. در قسمت «بازرگانی و صنعتی» نیز در وظیفه پنجم، «واگذاری حق استفاده از مراتع جنگلی دولتی» از وظایف اداره فروش اعلام شده است (بی‌نام، ۱۳۲۸). در تقویت بنگاه جنگل‌ها، در مهرماه ۱۳۲۸، هیئت وزیران در جلسه بیست و ششم خود مقرراتی تصویب کرد که در آن کلیه وظایف مقرر شده در آیین‌نامه قانون راجع به جنگل‌ها که بر عهده اداره کل جنگل‌ها بود، به بنگاه جنگل‌ها محول شد. برنامه عملیاتی بنگاه جنگل‌ها با تصویب وزارت کشاورزی برای هفت ماه آخر سال ۱۳۲۸ تنظیم شد. در تشریح برنامه اداره بررسی‌های مراتع هشت بند به شرح زیر آمده که قابل توجه است:

۱- شروع جمع‌آوری و تشخیص گیاهان مراتع عمده جنگل‌های شمال ایران در محدوده پنج مرتع در هر منطقه و در مجموع حداقل

*- منظور از این بند، تهیه ضوابط چرای دام بوده که ۲۰ سال قبل از تهیه و تصویب ضوابط چرای دام، در سال ۱۳۴۸ تهیه شده است.

هر مرتع می‌چرد، آگاهیم و نه بر عوامل اجتماعی و اقتصادی که در مرتع‌داری مؤثر است، واقف هستیم. فعلاً برای اینکه در این راه قدمی برداشته شود، آقایان مهندس «ایران‌شهر» و «قرچه‌داغی» به شمال رفتند تا در این خصوص اطلاعاتی جمع‌آوری کنند، امیدواریم ارمغان‌های خوبی برای ما بیاورند. جوانشیر (۱۳۷۸) می‌افزاید، به‌راستی در آن تاریخ هیچگونه اطلاعات علمی و فنی از مراتع کشور در دست نبود. بنگاه جنگل‌ها به تدریج سازمان اداری خود را توسعه داد، به‌نحوی که در سال ۱۳۲۸ دارای تشکیلات اداری قابل توجهی شد. در سال ۱۳۳۳، طبق دستور وزیر کشاورزی برای حفظ و اصلاح مراتع جنگلی و غیرجنگلی، شورایی با عنوان «شورای عالی مراتع و نباتات علوفه‌ای» به ریاست مهندس مصطفی زاهدی معاون وزارت کشاورزی و عضویت رؤسای بنگاه‌های جنگل، دامپروری، خالصه و مدیر کل زراعت و ۳ نفر از کارشناسان مراتع در وزارت کشاورزی تشکیل شد. در ذیل شورای عالی مراتع، «کمیته اصلاح مراتع و تهیه نباتات علوفه‌ای» که دارای سه کارشناس مرتع بود، تشکیل شد و آغاز به کار کرد. وظایف کمیته مزبور جنبه فنی و اجرایی داشت و کلیه پروژه‌ها و اقدامات اصلاحی پس از تصویب شورای عالی مراتع به وسیله این کمیته اجرا می‌شد. ایرانفر (۱۳۹۶) بیان می‌کند، اداره بررسی‌های مراتع در واقع هسته اولیه تشکیلات دولتی در ارتباط با مدیریت مراتع بود. ایشان می‌افزاید، در سال‌های ۳۲-۱۳۳۰ در بنگاه جنگل‌ها، دایره کوچکی وجود داشت که درباره مراتع جنگلی مناطق شمال مطالعاتی انجام می‌داد. بیشتر این مطالعات مربوط به خسارت دام به جنگل‌های شمال ایران بود که با خوردن نهال‌های جوان، یا پوست درختان جنگلی، درختان را از بین می‌بردند و دامداران نیز برای اینکه در

جنگل‌های انبوه شمال نور آفتاب به زمین بتابد، درخت‌ها را کت می‌زدند. بنابراین می‌توان گفت، تا آن زمان درمورد مراتع ایران و اصلاح آنها سازمانی وجود نداشت و اقدامی انجام نمی‌شد. مرحوم کریم ساعی، مؤسس جنگلبانی ایران، همیشه اظهار می‌کرد، «همان طور که جنگل‌ها به‌عنوان منبع عظیم ثروت برای کشورها، محسوب می‌شود، مراتع نیز یکی از ثروت‌های طبیعی مهم است که متأسفانه در ایران هنوز اقدامی درباره آنها انجام نشده است و باید روزی اقداماتی آغاز شود». در همان سال‌ها، کلاسی در مقطع فوق‌لیسانس جنگل به مدت ۲ سال در دانشکده کشاورزی برگزار می‌شد که یکی از دروس آن مربوط به مراتع بود و پرفسور «کاروچی‌بوتزی» ایتالیایی، استاد مراتع، درس مرتع‌داری را برای دانشجویان آن کلاس تدریس می‌کرد. ایرانفر ادامه می‌دهد: پس از اتمام آن کلاس، برای مطالعه و کسب اطلاعات بیشتر درمورد مراتع و حفاظت خاک و طبق پیشنهاد پرفسور ایتالیایی، به همراه آقای حسین مشتاق به آمریکا و اروپا اعزام شدیم. مراجعت اینجانب از آمریکا بعد از یک سال، مصادف با ایجاد سازمان اصل چهار در ایران بود. در آن زمان، با یکی از کارشناسان آمریکایی به نام «یری‌شورت» که کارشناس مرتع بود، کار می‌کردم. کارشناسان اصل چهار، به وزارت کشاورزی توصیه کردند، اقداماتی در امور شناسایی مراتع ایران که از نظر آنها بسیار مهم بود و هنوز هیچگونه فعالیتی در این زمینه انجام نشده بود، آغاز شود. در اجرای این کار، مصطفی زاهدی معاون وزارت کشاورزی مأمور شد با وزیر کشاورزی وقت (احمدحسین عدل) ملاقات و توجه ایشان را درمورد تشکیل اولین سازمان مراتع در ایران جلب کند. وزیر کشاورزی، اینجانب را احضار و پس از مذاکرات انجام‌شده، با ایجاد سازمانی به ضمیمه بنگاه جنگل‌ها به نام سازمان مراتع موافقت کرد و اینجانب را نیز مسئول همان سازمان کردند.

شکل ۲- ساختار سازمان جنگلبانی ایران در زمان تأسیس (جوانشیر، ۱۳۷۸)

بعدها شورایی به نام شورای عالی مراتع زیر نظر مرحوم زاهدی و با حضور رؤسای سازمان‌های جنگل، دامپروری، اصلاح بذر، چند نفر کارشناس اصل چهار، آقایان ناصر گل‌سرخ و محمدولی مشکوتی، تحصیل‌کرده‌های رشته مراتع در آمریکا و دکتر ثابتی گیاه‌شناس و اکولوژیست تشکیل شد که اینجانب نیز به سمت دبیر شورای یادشده انتخاب شدم. پس از تشکیل شورا، برنامه‌هایی برای شروع به کار از طرف شورا تعیین و سازمان تازه تأسیس مراتع به کمک کارشناسان آمریکایی اقداماتی را پیرامون مراتع ایران شروع کرد.

در ویژه‌نامه بنگاه جنگل‌ها در سال ۱۳۳۵، مطلب مفصلی با عنوان «سازمان مراتع» آمده که اقدامات این سازمان را در سه بخش (۱) اقدامات تعلیماتی، (۲) اقدامات آزمایشی و مطالعاتی و (۳) اقدامات نمایشی دسته‌بندی و تبیین کرده است. در تشریح اقدامات تعلیماتی ذکر شده است: «نظر به اینکه تشکیل کلاس تعلیماتی بین‌المللی مراتع در بهار سال ۱۳۳۴ در ایران با موفقیت انجام شد، اداره تعلیمات کمک‌های فنی آمریکا در ایران تصمیم گرفت، به کمک سازمان مراتع بنگاه جنگل‌ها، کلاس دیگری نیز نظیر همان کلاس در بهار سال ۱۳۳۵ در ایران تشکیل دهد» (بی‌نام، ۱۳۳۵). در چند بخش این مطلب در نشریه بنگاه جنگل به سازمان مراتع اشاره شده است، این سندی است که نشان می‌دهد، در سال‌های ۱۳۳۳ تا ۱۳۳۵ تشکیلاتی با عنوان «سازمان مراتع» زیر نظر بنگاه جنگل‌ها فعالیت داشته است. جوانشیر (۱۳۷۸) نیز بیان می‌کند: در سال ۱۳۳۶ طبق پیشنهاد بنگاه جنگل‌ها «سازمان مراتع» به «اداره کل مراتع» تغییر نام داد.

نکته قابل تأمل: با توجه به منابع موجود اشاره شده در بالا و حضور جدی و مؤثر آقای مهندس جواد ایرانفر از ابتدای شکل‌گیری واحدهای مرتبط با مدیریت مراتع در بنگاه، به نظر می‌رسد، از سال ۱۳۳۳ و با دستور وزیر وقت، واحدی با عنوان «سازمان مراتع» زیر نظر بنگاه شکل گرفته و فعالیت داشته است. در سال ۱۳۳۶ و با مدیریت مهندس جواد ایرانفر، این سازمان به اداره کل مراتع تبدیل می‌شود و تا تشکیل سازمان جنگلبانی ایران نیز، اداره کل مراتع مسئول امور مراتع در بنگاه جنگل‌ها بوده است.

از تشکیل سازمان جنگلبانی تا سازمان جنگل‌ها و مراتع

جوانشیر (۱۳۷۸) بیان می‌کند، در سال ۱۳۳۸ و قبل از تشکیل سازمان جنگلبانی، شش اداره کل زیر نظر بنگاه وجود داشت که یکی از آنها اداره کل مراتع به ریاست مهندس جواد ایرانفر بود. با تصویب قانون جنگل‌ها و مراتع در سال ۱۳۳۸ و براساس ماده یک این لایحه قانونی که مشتمل بر ۲۸ ماده و ۲۲ تبصره است، سازمان جنگلبانی ایران تشکیل شد. در تیر ماه ۱۳۳۸ قانون جنگل‌ها و مراتع به تصویب مجلس و در تاریخ ۱۸ شهریور ۱۳۳۸ این قانون به امضای محمدرضا پهلوی رسید. آیین‌نامه اجرایی این قانون در تاریخ سوم دی ۱۳۳۹ به تصویب هیئت وزیران رسید و به‌موجب تصویب‌نامه شماره ۲۸۵۰۰ هیئت وزیران در تاریخ ۱۳۳۸/۱۱/۲۱، بنگاه جنگل‌ها به سازمان جنگلبانی ایران تبدیل شد. سازمان جنگلبانی ایران، دارای تشکیلات

ستادی و دو تیپ تشکیلات خارج از مرکز بود. شکل ۲ نشان می‌دهد، اداره کل مراتع به‌طور مستقیم، زیر نظر رئیس سازمان قرار داشته است. جوانشیر (۱۳۷۸) می‌افزاید، در چارت تشکیلات واحدهای خارج از مرکز «مسئول بهره‌برداری و حفاظت مراتع» به‌طور مستقیم زیر نظر معاون رئیس اداره جنگلبانی فعالیت داشته و «پاسگاه حفاظتی مراتع» و «امور مراتع و تهیه علوفه» یکی از واحدهای تابعه جنگلداری‌ها بوده است. همچنین مسئول حفاظت مراتع زیر نظر مستقیم معاون سرجنگل‌دار بوده است، ولی در واحدهای تابعه جنگلداری‌ها به‌جز «اکیپ وصول کشتارگاه شهر» اثری از واحدی که مسئول مراتع باشد، دیده نمی‌شود. همچنین ایشان معتقد است، در سال ۱۳۴۰، اداره کل مراتع از سازمان جنگلبانی مجزا شد و به‌صورت واحد مستقلی به نام «سازمان اصلاح مراتع و تولید علوفه» در آمد. این سازمان فعالیت خود را در امر اصلاح مراتع و تولید علوفه آبی متمرکز کرد و امور حفاظت کماکان بر عهده سازمان جنگلبانی ماند.

در رابطه با شکل‌گیری سازمان اصلاح مراتع و تهیه علوفه، موسوی‌اقدم (۱۳۶۷) بیان می‌کند، با توجه به اهمیت اصلاح و احیای مراتع و تأمین علوفه برای تغذیه دام‌های کشور، در فروردین ۱۳۴۰، اداره کل مراتع از سازمان جنگلبانی جدا شد و به‌صورت واحد تقریباً مستقلی به نام «سازمان اصلاح مراتع و تهیه علوفه» درآمد. این سازمان وظایف بیشتری را از نظر سازماندهی در شهرستان‌ها و ایستگاه‌ها بر عهده داشت. در ضمن، چون مسئله تولید علوفه برای تغذیه دام از طریق زراعت اهمیت داشت، این سازمان بیشتر تلاش خود را صرف ورود بذر گیاهان علوفه‌ای آبی و توسعه آن در کشور کرد. همچنین، پس از تفکیک آن از سازمان جنگلبانی، سازمان اصلاح مراتع و تهیه علوفه، فعالیت‌های مربوط به اصلاح مراتع و تولید علوفه را بر عهده گرفت و امور بهره‌برداری و حفاظت از مراتع کماکان بر عهده سازمان جنگلبانی باقی ماند. پس از ملی شدن مراتع، «سازمان اصلاح مراتع و تهیه علوفه» فعالیت‌های خود را پیرامون تهیه و تولید علوفه، تکثیر بذر گیاهان علوفه‌ای، احداث ایستگاه‌های جدید، ایجاد اداره‌های جدید در مراکز استان‌ها (خراسان، اصفهان، فارس، آذربایجان، کردستان، باختران و کرمان)، اجرای طرح مشترک بررسی‌های مراتع با همکاری سازمان ملل، تثبیت شن‌های روان، تقویت کادر فنی و کسب اعتبارات بیشتر از منابع مختلف، گسترش داد. همچنین در تاریخ ۱۳۴۵/۴/۲۰ براساس دستور اداری شماره ۹۴۴۶ وزارت کشاورزی، مقرر شد تمامی امور مراتع براساس مصوبه ملی شدن جنگل‌ها، به سازمان اصلاح مراتع و تهیه علوفه واگذار شود، ولی به دلیل نبود تشکیلات اداری گسترده، این سازمان در عمل نتوانست دخالت چندانی در امور حفاظت و اعمال قانون ملی شدن مراتع داشته باشد و با وجود همکاری مأموران این سازمان با کارشناسان سازمان جنگلبانی، همچنان صدور پروانه چرا و سایر امور مربوط به بهره‌برداری و حفاظت از مراتع بر عهده سازمان جنگلبانی باقی ماند. با وجود موفقیت‌های چشمگیر سازمان اصلاح مراتع و تهیه علوفه، با تشکیل وزارت منابع طبیعی سازمان یادشده، منحل و قسمت تهیه و تولید علوفه آن که یکی از بخش‌های موفق بود، به وزارت کشاورزی واگذار شد و کارشناسانی

شکل ۳- سربرگ نامه‌های اداری در سال ۱۳۴۴

بنان، دکتر جزیره‌ای و مهندس عابدی شیرازی بودند، نامه‌های متعددی را با سربرگ سازمان اصلاح مراتع و تهیه علوفه امضا کرده‌اند (شکل ۳).

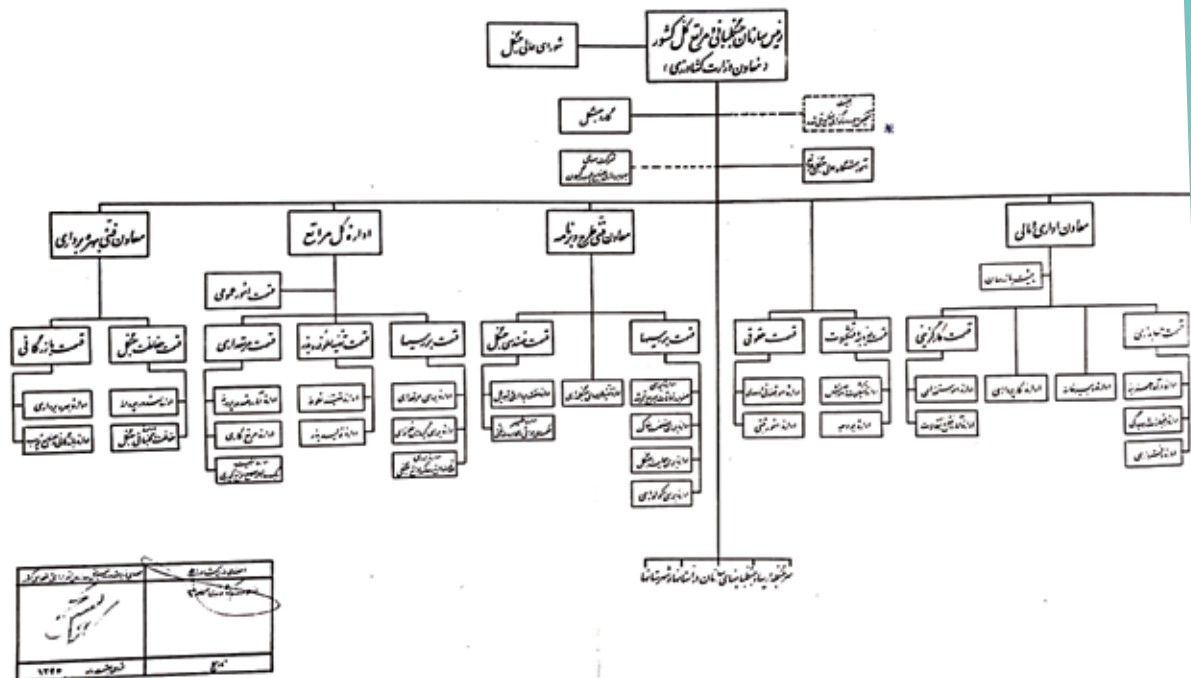
به موجب تبصره ۳ ماده ۸ لایحه قانون استخدام کشوری (مصوب ۱۳۴۵)، ساختار تشکیلات سازمان جنگلبانی در تیر ۱۳۴۶ به‌روزرسانی شد. در این زمان، اداره کل مراتع یکی از واحدهایی بود که به‌طور مستقیم، زیر نظر رئیس سازمان قرار داشت (شکل ۴). این اداره کل دارای چهار قسمت (امور عمومی، بررسی‌ها، تهیه علوفه و بذر و مرتع‌داری) بوده است. قسمت بررسی‌ها شامل سه اداره بررسی مرتع‌داری، بررسی گیاهان علوفه‌ای و بررسی حفاظت مراتع و خاک مراتع جنگلی بود. قسمت تهیه علوفه و بذر دارای دو اداره تهیه علوفه و تولید بذر و قسمت مرتع‌داری شامل سه اداره آمار و صدور پروانه، مرتع‌کاری و تثبیت ریگ‌روان و اصلاح مراتع کویری بوده است. در این زمان، حفاظت خاک که بعدها با توسعه تشکیلات، عبارت آبخیزداری نیز به عنوان آن افزوده شد و نیز مدیریت مناطق بیابانی و اقدامات مقابله با بیابان‌زایی از زیرمجموعه‌های اداره کل مراتع بوده است (بی‌نام، ۱۳۴۶).

در سال ۱۳۴۶ قانون تأسیس وزارت منابع طبیعی از تصویب مجلسین گذشت و سازمان جنگلبانی ایران با چند دستگاه و شرکت دولتی دیگر به وزارت منابع طبیعی تبدیل شد. تشکیلات وزارت منابع طبیعی در اردیبهشت ماه سال ۱۳۴۷ به تصویب رسید.

که در زمینه تولید علوفه تجربیاتی اندوخته بودند، در وزارت منابع طبیعی باقی ماندند، در نتیجه قسمت تولید علوفه، در عمل تعطیل شد. شیدایی (۱۳۴۸) بیان می‌کند، براساس آزمایش‌هایی که در بررسی‌های انجام‌شده در ایستگاه‌های وابسته به اداره کل مراتع در اواخر دهه ۱۳۳۰ با کمک کارشناسان خارجی انجام شد، در پایان سال ۱۳۴۰ طرح پنج‌ساله‌ای براساس استفاده از اعتبارات مخصوص سازمان ملل متحد تهیه و تنظیم و در دی ماه ۱۳۴۲ به صندوق مشترک سازمان ملل متحد ارسال شد. این طرح از آبان ۱۳۴۳ با عنوان «طرح بررسی‌های مراتع» وارد مرحله اجرایی شد و آقای هانری پابو به‌عنوان کارشناس فائو در این طرح همکاری کرد.

در این ارتباط زهدی (۱۳۹۷) بیان می‌کند، براساس مصاحبه با پیشکسوتان و مطلعین و بررسی مستندات موجود در پرونده‌های سازمان جنگل‌ها و مراتع و وجود سربرگ نامه‌های موجود در پرونده‌ها (شکل ۳)، با توجه به پیشنهاد طرح مشترک بررسی‌های مراتع و برای تسهیل اجرای این طرح و برنامه‌های آن، «سازمان اصلاح مراتع و تهیه علوفه» در اوایل دهه ۱۳۴۰ تشکیل و تا زمان تشکیل وزارت منابع طبیعی در وزارت کشاورزی وجود داشت. پس از شکل‌گیری وزارت منابع طبیعی، این سازمان با سایر بخش‌های دیگر، که هر یک امور مربوط به مراتع را انجام می‌دادند، تجمیع شد و دفتر فنی مرتع را شکل داد. از سال ۱۳۴۰، هم‌زمان، اداره کل مراتع نیز وجود داشت، براساس مستندات موجود در پرونده‌ها به نظر می‌رسد، از زمان تشکیل این سازمان تا تشکیل وزارت منابع طبیعی، مدیر اداره کل مراتع، با حفظ سمت، رئیس سازمان اصلاح مراتع و تهیه علوفه نیز بوده است. زیرا در نامه‌های اداری مربوطه با سربرگ سازمان اصلاح مراتع و تهیه علوفه، مدیر کل مراتع که در فاصله سال‌های ۱۳۴۳ تا ۱۳۴۶، آقایان مهندس

نمودار تشکیلات سازمان جنگلبانی ایران

شکل ۴- ساختار سازمان جنگلبانی ایران در اوایل سال ۱۳۴۶

سمت مدیر کل دفتر فنی مرتع منصوب و جایگزین مهندس جواد ایرانفر شد. ایشان تا سیام تیر ۱۳۵۴ مدیر کل دفتر فنی مرتع بود و پس از آن به سمت معاونت امور اجرایی سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور ارتقا یافت.

در سال ۱۳۴۹ با هدف کمک به عمران و اصلاح مراتع و تهیه، تولید و توزیع علوفه برای تأمین خوراک دام و فراهم کردن زمینه‌های تلفیق زراعت و دامپروری و نیز برای تسهیل اسکان تدریجی عشایر و اعطای تسهیلات برای اجرای طرح‌های مرتعداری، «صندوق عمران مراتع» تشکیل شد. قانون صندوق عمران مراتع با ۱۲ ماده و ۵ تبصره در تاریخ ۲۴ اسفند ۱۳۴۹ تصویب شد (بی‌نام، ۱۴۰۰).

از تشکیل سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور تاکنون

جوانشیر (۱۳۷۸) بیان می‌کند، با تصویب قانون «تجدید تشکیلات و تعیین وظایف سازمان‌های وزارت کشاورزی و منابع طبیعی و انحلال وزارت منابع طبیعی» در تاریخ ۱۳۵۰/۱۱/۱۲، وزارت منابع طبیعی منحل و تشکیلات اداره‌کننده منابع طبیعی کشور، به صورت یک سازمان مستقل درآمد، که عهده‌دار مقام معاونت وزیر کشاورزی و منابع طبیعی بود. در اردیبهشت ۱۳۵۱، تشکیلات سازمان جنگل‌ها و مراتع و در اسفند ماه همان سال تشکیلات تفصیلی واحدهای خارج از مرکز به تصویب سازمان امور اداری و استخدامی کشور رسید. در تشکیلات مصوب سال ۱۳۵۱، ستاد سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور مشتمل بر حوزه ریاست و پنج حوزه معاونت شد که دفتر فنی مرتع

در ماده ۲ قانون تشکیل وزارت منابع طبیعی، تصریح شده است «از تاریخ تصویب این قانون سازمان جنگلبانی ایران و مؤسسات تابعه آن با داریی و بودجه و کارکنان مربوط، به وزارت منابع طبیعی منتقل می‌شود. شرکت سهامی شیلات ایران، همچنین شرکت بهره‌برداری و صنایع چوب گیلان وابسته به این وزارت خواهد بود و کلیه سهام دولت در شرکت‌های نام‌برده به وزارت منابع طبیعی واگذار می‌شود و وزیر منابع طبیعی نماینده صاحب سهم شرکت‌های مزبور خواهد بود». وزارت منابع طبیعی دارای تشکیلات وسیع در مرکز شد و در استان‌ها نیز ۹ اداره کل منابع طبیعی و تعدادی سرپرستی منابع طبیعی تأسیس شد (جوانشیر، ۱۳۷۸).

دفتر فنی مرتع با تجمیع واحدهای مسئول مراتع در این وزارتخانه تازه تأسیس، تشکیل و مهندس جواد ایرانفر به‌عنوان اولین مدیر کل این دفتر منصوب شد. در این زمان، تشکیلات مرتبط با مدیریت مراتع، با عنوان دفتر فنی مرتع زیر نظر معاونت فنی در امور جنگل و مرتع و خاک این وزارتخانه فعال بود. اولین و تنها وزیر منابع طبیعی، مهندس ناصر گل‌سرخ‌چی بود که تحصیلات مهندسی کشاورزی را در آمریکا به اتمام رساند و بعدها در زمینه مرتع و مرتعداری در آمریکا به همراه تعداد دیگری از کارشناسان بنگاه جنگل‌ها تحصیل کرد. زهدی (۱۴۰۰) بیان می‌کند، در تاریخ ۲۳ خرداد ۱۳۴۹ با ابلاغ وزیر منابع طبیعی، مهندس گودرز شیدایی به

یکی از شش دفتر فنی در حوزه معاونت اجرایی بود (شکل ۵). یکی دیگر از دستگاه‌های دولتی که در امور مراتع فعالیت داشت، سازمان دامداران متحرک بود که در سال ۱۳۵۳ بنا به تصویب مجلس شورای ملی و سنا تشکیل شد. این سازمان بعدها به سازمان امور عشایر تغییر نام داد (موسوی‌اقدم، ۱۳۶۷).

خاک و آبخیزداری، دفتر تثبیت شن و کویرزدایی • معاونت فنی حفاظت و حمایت شامل دفتر فنی حفاظت و حمایت • معاونت فنی سازمان در امور تولید و صنایع وابسته شامل دفتر بهره‌برداری، دفتر فنی صنایع چوب، دفتر بازرگانی و شرکت‌های سهامی بهره‌برداری و صنایع چوب (فریم، نکاچوب و جنگل سفارود)

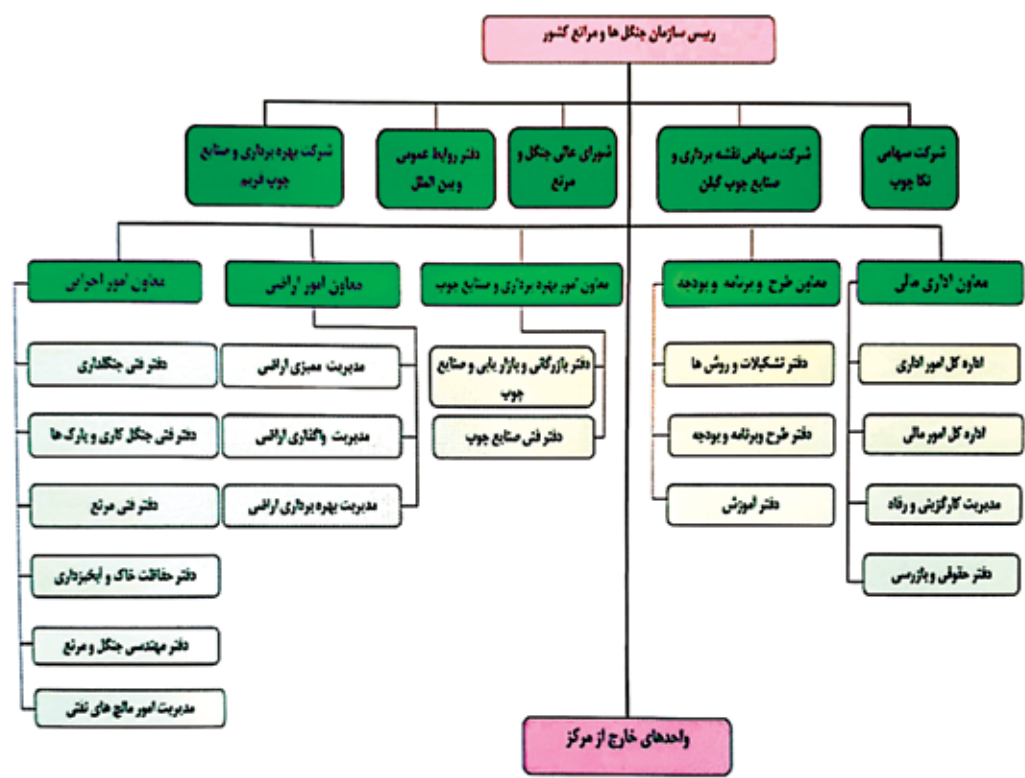
تشکیلات سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور و جایگاه دفتر فنی مرتع تا انقلاب اسلامی تغییری نداشت. در این فاصله در تاریخ ۳۰ تیر ۱۳۵۴، مهندس گودرز شیدایی به سمت معاونت امور اجرایی سازمان منصوب شد و آقای مهندس اسماعیل بهره‌مند، مدیر کل دفتر فنی مرتع شد. تغییر مهمی که در دهه ۱۳۵۰ در ارتباط با مدیریت مرتع در کشور رخ داد، تغییر سیاست سازمان از تهیه طرح‌های بزرگ مرتع‌داری به طرح‌های کوچک در قالب سامان‌های عرفی بود، این اتفاق از سال ۱۳۵۴ به بعد شروع و به‌عنوان برنامه محوری دفتر فنی مرتع مورد توجه قرار گرفت (زه‌دی، ۱۴۰۰).

• معاونت امور آموزش و ترویج منابع طبیعی شامل دفتر آموزش و دفتر ترویج منابع طبیعی • معاونت اداری و مالی شامل مدیریت کارگزینی، دفتر امور رفاه و تعاون، اداره کل امور اداری، اداره کل امور مالی و ذی‌حسابی طرح‌های عمرانی.

جوانشیر (۱۳۷۸) بیان می‌کند، پس از انقلاب اسلامی، تغییراتی در تشکیلات سازمان جنگل‌ها و مراتع ایجاد شد و در سال‌های اولیه، معاونت‌های سازمان به شش حوزه معاونت به شرح زیر توسعه یافت:

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در این زمان مدیریت مراتع دوباره، مورد توجه جدی قرار گرفت و در ساختار سازمان به‌عنوان یک معاونت ارتقا یافت. حفاظت خاک و آبخیزداری و فعالیت‌های مقابله با بیابان‌زایی نیز ذیل این معاونت بود که نشان‌دهنده نگاه صحیح مدیران وقت در این رابطه است. موسوی‌اقدم (۱۳۶۷) بیان می‌کند، پس از پیروزی انقلاب اسلامی دفتر فنی مرتع در تشکیلات اجرایی خود تغییر مهمی نداشت و با همان تشکیلات سابق به کار خود ادامه داد. در آن زمان، مدیر کل، ۲ معاون، ۴ کارشناس مسئول، ۱۳ کارشناس اصلاح مراتع، مرتع‌داری و ... و یک کارشناس آموزش، پست‌های سازمانی دفتر فنی مرتع را تشکیل می‌دادند. واحد مرتع جهاد سازندگی دارای بخش‌های مدیریت مراتع عشایری، طرح‌های مرتع‌داری عشایری، پروژه‌های

- معاونت فنی در امور جنگل شامل دفتر فنی جنگل‌داری، دفتر فنی جنگل‌کاری و پارک‌ها و دفتر فنی مهندسی جنگل و مرتع
- معاونت فنی در امور مرتع شامل دفتر فنی مراتع، دفتر حفاظت

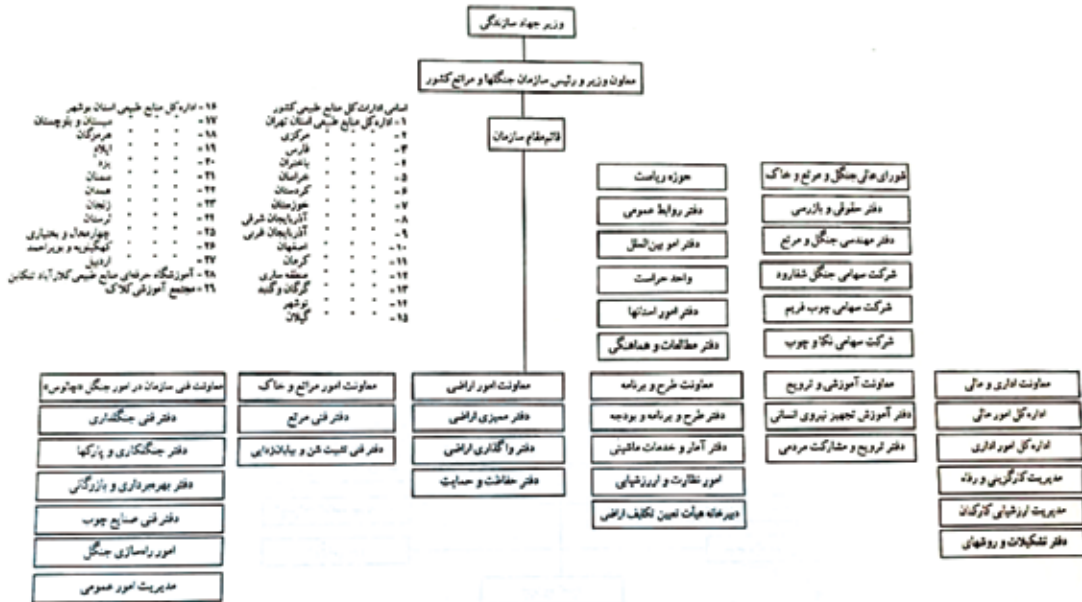
شکل ۵- تشکیلات سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور در سال ۱۳۵۱ (بی‌نام، ۱۳۸۸)

اصلاح مراتع عشایری، آموزش عشایر، تبدیل دیم‌زارهای کم‌بازده و ایستگاه‌های تولید و تکثیر بذر نباتات مرتعی و علوفه‌ای بود. همچنین، جهاد سازندگی در ۲۲ منطقه از کشور (از جمله آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، اصفهان، ایلام، کرمانشاه، بوشهر، تهران، چهارمحال و بختیاری، کهگیلویه و بویراحمد، ساوه، گرگان، گنبد قابوس، هرمزگان و همدان) اداراتی را در این ارتباط تأسیس کرد. موسوی‌اقدم (۱۳۶۷) می‌افزاید، به‌تازگی جهاد سازندگی سازمانی را برای امور احیا و اصلاح مراتع به شکل ادارات کل در استان‌ها و شهرستان‌ها و به‌صورت مدیریت اداره تشکیل داده است که وظایف این تشکیلات در چهار گروه مطالعه تهیه طرح‌های مرتع‌داری، اصلاح و احیای مراتع، مدیریت مراتع و کویرزدایی و تثبیت شن تعریف شده است. پس از انقلاب، سازمان ترویج نیز با وارد کردن و توزیع بذر گیاهان علوفه‌ای و تخصیص کود شیمیایی تا حدودی فعال‌تر نسبت به قبل، وارد عرصه مراتع شد. نهاد انقلابی جهاد سازندگی در ۲۷ خرداد ۱۳۵۸ با فرمان امام خمینی (ره)، با هدف ایجاد نظامی اداری مبتنی بر بسیج توده‌ها، رهایی از قیدوبند دیوان‌سالاری، اداره کارها به‌صورت مردمی، اصل قرار دادن مشارکت مردم و پایان دادن به تمامی محرومیت‌ها در نواحی روستایی ایجاد شد (قائدعلی، ۱۳۹۹). پس از فرمان امام (ره)، جهاد سازندگی تشکیل و به‌صورت شورایی اداره شد. سردار فیروزآبادی، با تحصیلات دکتری دامپزشکی، رئیس شورای جهاد شد و در همان ابتدا کمیته کشاورزی به ریاست دکتر جواد توکلیان تشکیل شد. این کمیته دارای چند قسمت از جمله زراعت، مرتع، جنگل و دامپروری بود. دکتر مصطفی جعفری از زمان تشکیل این کمیته به سمت قائم‌مقام کمیته و رئیس قسمت مرتع منصوب شد. در قسمت مرتع جهاد سازندگی، بیشترین

تمرکز بر مراتع عشایری بود و اقداماتی که در آن زمان پیگیری می‌شد، شامل ایجاد ایستگاه‌های شاهد ترویجی، تهیه طرح‌های مرتع‌داری برای مراتع عشایری، عملیات اصلاح و احیای مراتع به‌ویژه مراتع عشایری و ... بود. در سال ۱۳۶۲ مسئولیت قسمت مرتع به آقای دکتر حسین ارزانی محول شد (جعفری، ۱۴۰۰). قانون تشکیل وزارت جهاد سازندگی در تاریخ هشتم آذر ۱۳۶۲ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و این نهاد انقلابی به وزارتخانه تبدیل شد. به دنبال آن، در تاریخ ۱۱ شهریور ۱۳۶۹، قانون تفکیک وظایف وزارتخانه‌های جهاد سازندگی و کشاورزی در مجلس شورای اسلامی تصویب شد و به‌موجب آن حفظ، احیا، گسترش و بهره‌برداری از منابع طبیعی شامل جنگل و مرتع، شیلات و آبخیزداری بر عهده جهاد سازندگی قرار گرفت. معاونت امور مطالعات و طرح‌های جامع آبخیزداری پس از چند ماه از آغاز فعالیت، منحل و قسمتی از وظایف آن به دفتر طرح و برنامه و بودجه واگذار شد، قسمت آبخیزداری از سال ۱۳۶۹ به معاونت وزارت جهاد منتقل و از سازمان جنگل‌ها و مراتع جدا شد (جوانشیر، ۱۳۷۸). جوانشیر (۱۳۷۸) می‌افزاید «جدا شدن وظیفه حفاظت خاک و آبخیزداری از سازمان جنگل‌ها و مراتع با هیچ‌یک از معیارهای فنی و اصولی مدیریت منابع طبیعی مطابقت نداشت و اصولاً تمامی طرح‌های جنگل‌داری و مرتع‌داری جدا از آبخیزداری نیست و این امر سبب تضعیف رسالت‌های سازمان جنگل‌ها و مراتع بود».

همان‌طور که شکل ۶ نشان می‌دهد، در سال ۱۳۶۹ و قبل از این که سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور در زیرمجموعه وزارت جهاد سازندگی قرار گیرد، سازمان دارای ۶ حوزه معاونت بود که دفتر فنی مرتع یکی از دو دفتر زیر نظر معاونت امور مراتع و

تشکیلات سازمانی وزارت جهاد سازندگی، سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور

شکل ۶- تشکیلات سازمان جنگل‌ها و مراتع در زمان الحاق به وزارت جهاد سازندگی در سال ۱۳۶۹ (جوانشیر، ۱۳۷۸)

این مقطع با ایجاد معاونت آبخیزداری، سازمان دارای ۵ معاونت شد و همچنان دفتر فنی مرتع یکی از دفاتر فنی زیر نظر معاونت مرتع و خاک بود (شکل ۸).

ساختار تشکیلاتی سازمان در سال ۱۳۸۵، دوباره بازنگری شد و براساس آن سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، به‌عنوان یکی از معاونت‌های وزارت جهاد کشاورزی، دارای ۵ معاونت و ۶ دفتر مستقل شد. در ساختار جدید، دفتر فنی مرتع به «دفتر امور مراتع» تغییر نام داد و عنوان معاونت امور مراتع و خاک نیز به «معاونت مناطق خشک و نیمه‌خشک» تغییر کرد (شکل ۹).

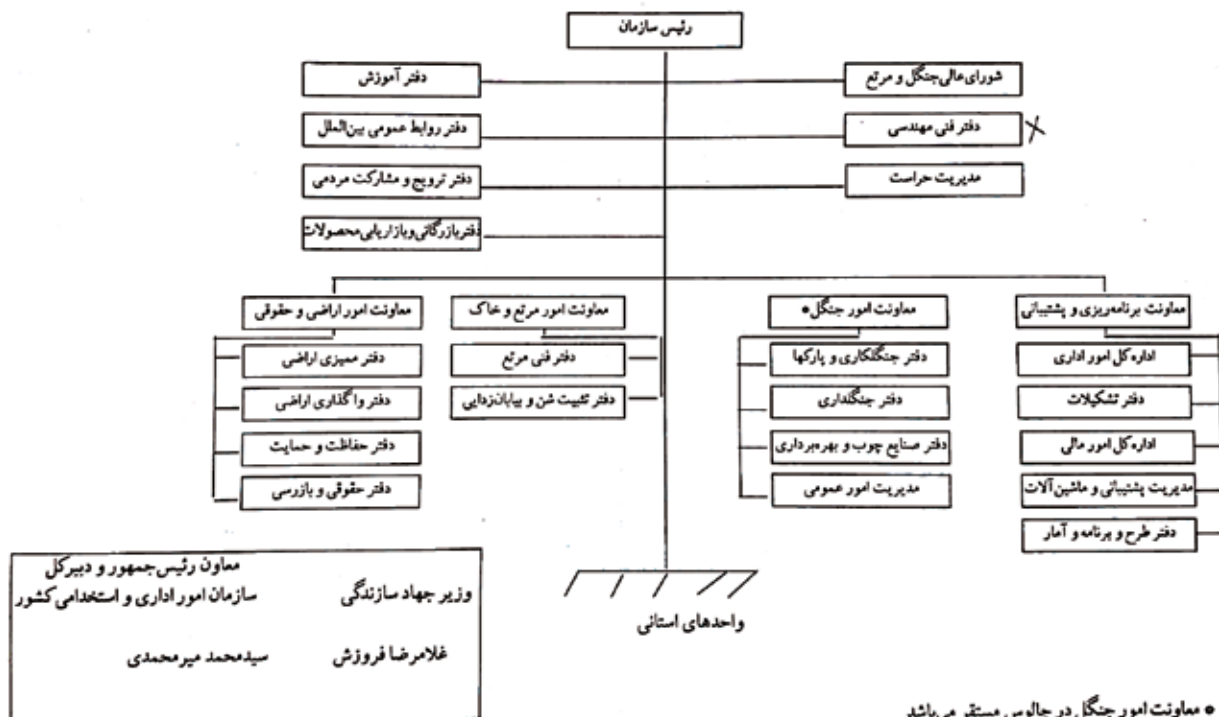
در سال ۱۳۹۲ تشکیلات سازمان دوباره تغییر کرد و با ادغام دو معاونت آبخیزداری و مناطق خشک و نیمه‌خشک و تشکیل «معاونت آبخیزداری، امور مراتع و بیابان»، تعداد معاونت‌های سازمان به چهار معاونت کاهش یافت. این تشکیلات هنوز نیز در سازمان وجود دارد، دفتر امور مراتع نیز یکی از چهار دفتر فنی زیر نظر این معاونت است (شکل ۱۰). براساس آخرین تشکیلات تفصیلی مصوب سازمان، دفتر امور مراتع دارای یک مدیر کل، دو معاون (معاون احیا و توسعه مراتع و معاون ممیزی و ساماندهی بهره‌برداران) و یک نفر مسئول دفتر و پنج گروه به شرح زیر است (بی‌نام، ۱۳۹۳):

۱) گروه برنامه‌ریزی نظارت و ارزیابی طرح‌ها: شامل رئیس گروه، کارشناس مسئول نظارت و ارزیابی طرح‌ها، کارشناس مرتع (۲ نفر)، کارشناس خاک‌شناسی، کارشناس آبخیزداری و کارشناس

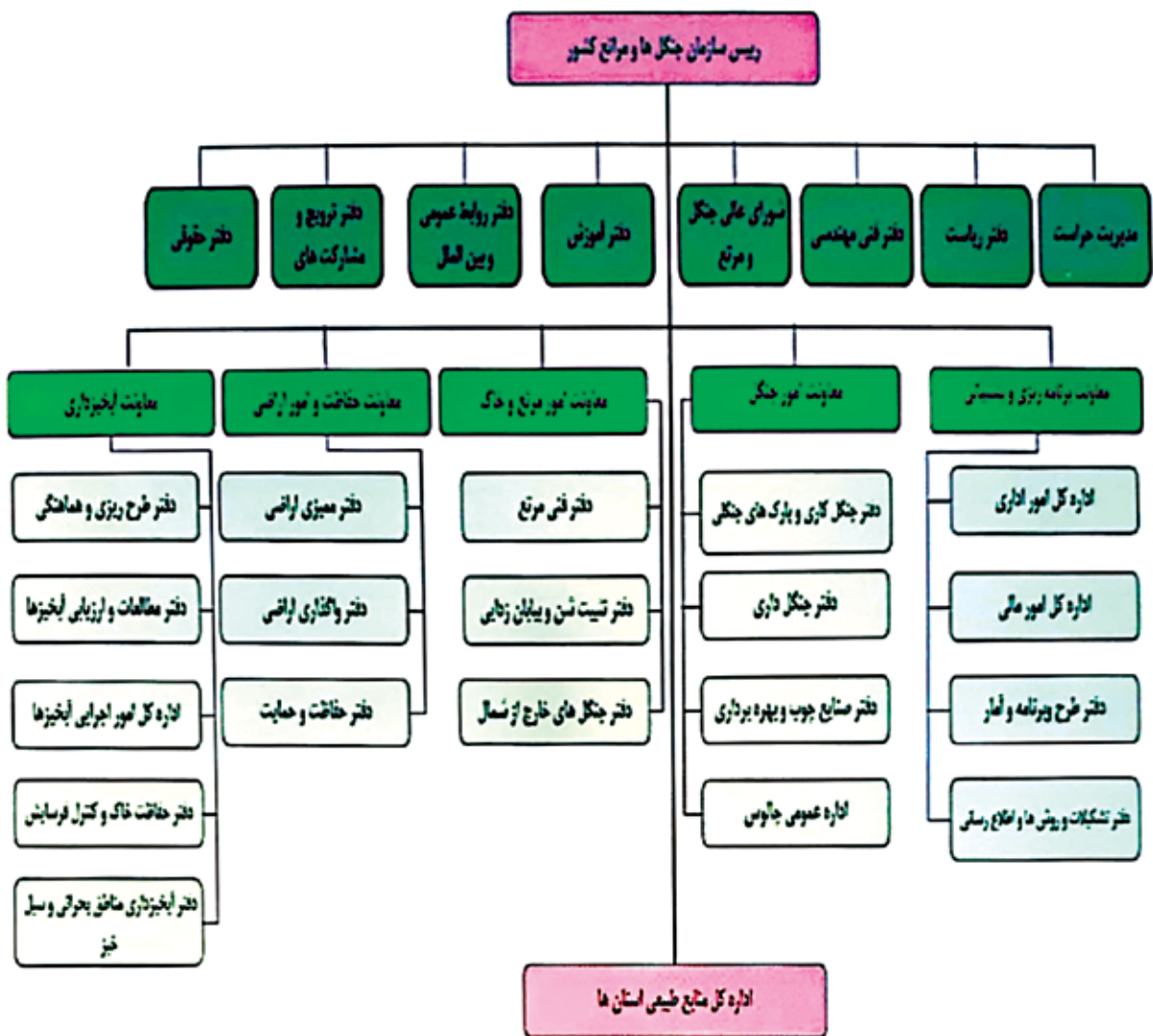
خاک بوده است. پس از الحاق سازمان جنگل‌ها و مراتع به وزارت جهاد سازندگی، تشکیلات آن تغییر کرد و با چهار معاونت به شرح شکل ۷ به فعالیت ادامه داد. معاونت امور مراتع و خاک باقی ماند و باز هم دفتر فنی مرتع زیرمجموعه این معاونت بود (جوانشیر، ۱۳۷۸). تا این زمان در ساختار داخلی دفتر فنی مرتع و وظایف آن نسبت به گذشته، تغییر

چندانی حاصل نشد، ولی نکته مهم آنکه از این تاریخ به بعد، قسمت مرتع کمیته کشاورزی که در جهاد سازندگی فعال بود، منحل و تمامی امور مربوط به مراتع در دفتر فنی مرتع متمرکز شد. در ادامه این تغییر و تحولات، قانون ادغام وزارتخانه‌های جهاد سازندگی و کشاورزی و تشکیل وزارت جهاد کشاورزی در تاریخ ۱۳۷۹/۱۰/۶ در مجلس شورای اسلامی تصویب و در تاریخ ۱۳۷۹/۱۰/۱۰ توسط شورای نگهبان تأیید شد (بی‌نام، ۱۳۸۸). در پی تصویب این قانون، وزارتخانه‌های جهاد سازندگی و کشاورزی ادغام و «وزارت جهاد کشاورزی» تشکیل شد. بدین ترتیب، رئیس سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور، سمت معاونت وزیر جهاد کشاورزی را عهده‌دار شد. در سال ۱۳۷۸، دفتر جنگل‌های خارج از شمال، تشکیل و ذیل معاونت امور مرتع و خاک قرار گرفت. سه سال بعد و در سوم تیر ۱۳۸۱، طی مصوبه شورای عالی اداری، وظایف مربوط به آبخیزداری از وزارت جهاد کشاورزی منفک و به سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور واگذار شد و عنوان این سازمان به «سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور» تغییر یافت. در

تشکیلات سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور وابسته به وزارت جهاد سازندگی

شکل ۷- تشکیلات سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور پس از الحاق به وزارت جهاد سازندگی (جوانشیر، ۱۳۷۸)

شکل ۸- تشکیلات سازمان جنگل‌ها، مراتع و آب‌خیزداری کشور پس از بازگشت آب‌خیزداری به سازمان (سال ۱۳۸۱)

۵) گروه گیاهان دارویی و صنعتی: شامل رئیس گروه، کارشناس مسئول گیاهان دارویی و صنعتی، کارشناس گیاهان دارویی و صنعتی (۲ نفر)، کارشناس امور قراردادهای و بازرگانی محصولات غیرچوبی، کارشناس بهره‌برداری محصولات جنگلی، کارشناس صنایع و فرآورده‌های گیاهی و کارشناس بهره‌برداری محصولات مرتعی و بیابانی

جمع‌بندی

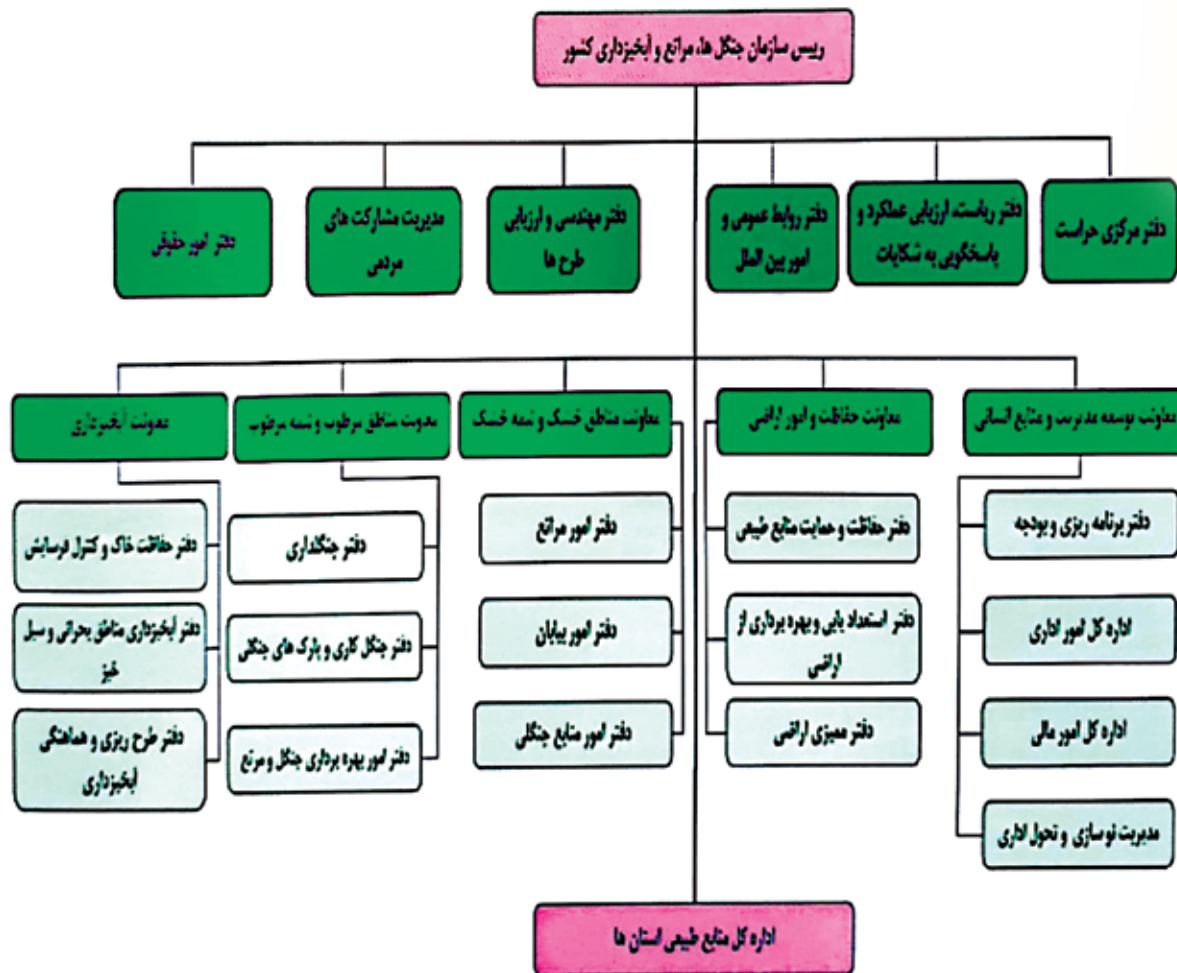
ملی شدن مراتع در ۲۷ دی ماه سال ۱۳۴۱، موجب شد تا مسئولیت مدیریت کلیه عرصه‌های مرتعی بر عهده دولت قرار گیرد. ولی سابقه شکل‌گیری ادارات دولتی که به مسائل مراتع رسیدگی می‌کردند، به ۷۲ سال پیش (سال ۱۳۲۸) برمی‌گردد. جایگاه اداری این تشکیلات در طول هفت دهه گذشته بسته به توجه دولت‌ها، فراز و نشیب‌های فراوانی داشته است. روشن شدن دقیق تاریخچه این تغییرات، می‌تواند چراغ راهی برای مدیران و برنامه‌ریزان کشور در طراحی تشکیلات مناسب برای مدیریت

بیابان‌زدایی

۲) گروه اصلاح و احیای مراتع: شامل رئیس گروه، کارشناس مسئول اصلاح و احیای مراتع، کارشناس اصلاح و احیای مراتع، کارشناس بذور نباتات مرتعی، کارشناس سنجش از دور و اطلاعات جغرافیایی و کارشناس بهره‌برداری محصولات فرعی

۳) گروه مرتع‌داری: شامل رئیس گروه، کارشناس مسئول تهیه طرح‌های مرتع‌داری و بهره‌برداری، کارشناس مرتع، کارشناس اکولوژی مرتع، کارشناس امور اجتماعی و کارشناس برنامه‌ریزی مراتع

۴) گروه مدیریت چرا و ساماندهی کوچ: شامل رئیس گروه، کارشناس مسئول ممیزی مرتع، کارشناس مدیریت چرا و ساماندهی بهره‌برداران، کارشناس پوشش گیاهی، کارشناس اقتصادی و اجتماعی و یک کاردان مرتع

شکل ۹- تشکیلات سازمان جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور در سال ۱۳۸۵ (بی نام، ۱۳۸۸)

* سال ۱۳۲۸: تشکیل بنگاه جنگل ها و ایجاد اداره بررسی های مراتع در بنگاه.
 * سال ۱۳۳۳: تشکیل شورای عالی مراتع و تقویت بخش مراتع در بنگاه جنگل ها و تشکیل سازمان مراتع زیر نظر بنگاه.
 * سال ۱۳۳۶: تبدیل سازمان مراتع به اداره کل مراتع.
 * سال ۱۳۳۸: تشکیل سازمان جنگلبانی ایران و ادامه فعالیت اداره کل مراتع زیر نظر رئیس سازمان جنگلبانی.
 * سال ۱۳۴۰: تشکیل سازمان اصلاح مراتع و تهیه علوفه زیر نظر وزیر کشاورزی.
 * سال ۱۳۴۱: ملی شدن مراتع و واگذاری اداره کلیه مراتع کشور توسط دولت بر اساس قانون ملی شدن.
 * سال ۱۳۴۶: تصویب قانون حفاظت و بهره برداری، تشکیل وزارت منابع طبیعی و شکل گیری دفتر فنی مراتع.
 * سال ۱۳۴۹: تشکیل صندوق عمران مراتع.
 * سال ۱۳۵۱: انحلال وزارت منابع طبیعی و تشکیل سازمان جنگل ها و مراتع و ادامه فعالیت دفتر فنی مراتع در این سازمان.
 * سال ۱۳۵۳: تشکیل سازمان دامداران متحرک (سازمان امور عشایری).
 * سال ۱۳۵۸: تشکیل معاونت فنی در امور مراتع در سازمان جنگل ها و

و وسیع ترین اکوسیستم طبیعی کشور باشد و تا حد زیادی از تکرار اشتباهات گذشته جلوگیری کند. در ارتباط با تشکیلات مدیریت مراتع در مجموع و به طور خلاصه می توان مقاطع زمانی و رخداد های زیر را در نظر گرفت:
 * سال ۱۳۰۲: تصویب نظام نامه جنگل های ایران و بازدید مستحفظین جنگل از جنگل ها و مراتع و نقشه برداری از این عرصه ها در محدوده های جنگلی، در این مقطع رئیس این واحد اداری هانس شریکر اتریشی بوده است.
 * سال ۱۳۱۶: بازگشت مهندس کریم ساعی به ایران و تشکیل دایره جنگل در اداره کل فلاح و متعاقب آن تبدیل دایره جنگل به اداره جنگلبانی در سال ۱۳۱۹.
 * سال ۱۳۲۰: تشکیل وزارت کشاورزی و تبدیل اداره جنگلبانی به اداره کل جنگل ها در سال ۱۳۲۱ به ریاست مهندس کریم ساعی در وزارت کشاورزی.
 * سال ۱۳۲۳: تشکیل اداره کل بهره برداری و خالصه در وزارت دارایی با وظیفه حفظ و بهره برداری از مراتع و جمع آوری عواید حاصل از مراتع دولتی و خالصه.
 * سال ۱۳۲۵: توسعه تشکیلات وزارت کشاورزی و ایجاد واحد اصلاح مراتع زیر نظر اداره کل امور دام.

نمودار تشکیلاتی جدید سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور که از سال 1393 اجرا میشود

شکل ۱۰- ساختار تشکیلات سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور مصوب سال ۱۳۹۳ (بی‌نام، ۱۳۹۳)

موارد نقش بسیار مهم و تأثیرگذاری در ارتقای تشکیلات و مدیریت علمی و اجرایی در مدیریت مراتع کشور داشته‌اند و در بعضی موارد نیز، موجب واپس‌گرایی در مدیریت مراتع بوده‌اند. رؤسا و مدیران تشکیلات اداره‌کننده مراتع از سال ۱۳۲۸ تاکنون، از رئیس اداره بررسی‌های مراتع در بنگاه جنگل‌ها تا مدیر کل فعلی دفتر امور مراتع به شرح زیر بوده‌اند.

(۱) مهندس اسمعیل سمیعی، در سال ۱۳۲۸ با تشکیل بنگاه جنگل‌ها رئیس اداره بررسی‌های مراتع شد.

(۲) مهندس جواد ایرانفر، پس از ورود به بنگاه جنگل‌ها در سال ۱۳۳۲ به‌عنوان سرکارشناس قسمت مراتع منصوب شد. در سال ۱۳۳۳ براساس دستور وزیر کشاورزی، رئیس قسمت مراتع و دبیر شورای عالی مراتع شد و با توجه به مستندات موجود با تشکیل سازمان مراتع در بنگاه جنگل‌ها، تا سال ۱۳۳۶، که این سازمان به اداره کل تبدیل شد، مسئول آن بود. او از سال ۱۳۳۶ تا سال ۱۳۴۳ مدیر اداره کل مراتع باقی ماند. پس از تشکیل وزارت منابع طبیعی و ایجاد دفتر فنی مراتع، مهندس جواد ایرانفر، اولین مدیر کل دفتر فنی مراتع بود و تا تاریخ ۲۳ خرداد ۱۳۴۹ در این سمت باقی ماند.

(۳) مهندس غلامعلی بنان، از خرداد ۱۳۴۳ تا نیمه دوم ۱۳۴۴ مدیر کل مراتع کشور بود.

(۴) دکتر محمدحسین جزیره‌ای، پس از مهندس بنان و از نیمه دوم سال ۱۳۴۴ تا اردیبهشت ۱۳۴۶ مدیر کل مراتع کشور شد.

(۵) مهندس محمد عابدی شیرازی، از ۲۸ اردیبهشت ۱۳۴۶ به مدت تقریباً ۹ ماه و تا تشکیل وزارت منابع طبیعی مدیر کل مراتع کشور بود.

(۶) مهندس گودرز شیدایی، از تاریخ ۲۳ خرداد ۱۳۴۹ تا ۳۰ تیر ماه ۱۳۵۴ مدیر کل دفتر فنی مراتع بود و پس از آن به سمت معاون اجرایی سازمان

مراتع و ادامه فعالیت دفتر فنی مراتع زیر نظر این معاونت، همچنین تشکیل قسمت مراتع در کمیته کشاورزی جهاد سازندگی.

* سال ۱۳۶۲: تشکیل وزارت جهاد سازندگی براساس قانون مصوب مجلس شورای اسلامی.

* سال ۱۳۶۳: واگذاری مسئولیت سازمان امور عشایری و مدیریت مراتع عشایری به وزارت جهاد سازندگی.

* سال ۱۳۶۸: الحاق سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور به وزارت جهاد سازندگی و جدا شدن بخش آبخیزداری از سازمان و تبدیل آن به معاونت وزارت جهاد سازندگی.

* سال ۱۳۷۹: ادغام دو وزارتخانه جهاد سازندگی و کشاورزی و تشکیل وزارت جهاد کشاورزی و باقی ماندن سازمان جنگل‌ها و مراتع به‌عنوان یکی از معاونت‌های وزارت جهاد کشاورزی.

* سال ۱۳۸۱: انحلال معاونت آبخیزداری در وزارت جهاد کشاورزی و الحاق دوباره بخش آبخیزداری به سازمان جنگل‌ها و مراتع و تغییر نام سازمان به سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور.

* سال ۱۳۸۵: تغییر ساختار تشکیلات سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور و تغییر عنوان معاونت مراتع و خاک به معاونت مناطق خشک و نیمه‌خشک و قرار گرفتن دفتر فنی مراتع در زیرمجموعه این معاونت و تغییر نام دفتر فنی مراتع به دفتر امور مراتع.

* سال ۱۳۹۳: تغییر ساختار تشکیلات سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور و ادغام دو معاونت مناطق خشک و نیمه‌خشک و آبخیزداری و تشکیل معاونت آبخیزداری، امور مراتع و بیابان.

مدیران منصوب شده در ارتباط با اداره مراتع کشور، براساس تخصص، میزان علم و آگاهی و عمق دیدگاه ملی به مسئله مدیریت مراتع، در بعضی

جنگل‌ها و مراتع منصوب شد.

۷) مهندس اسماعیل بهره‌مند، پس از مهندس شیدایی از ابتدای مرداد ۱۳۵۴ تا دی ماه ۱۳۴۶ مدیر کل دفتر فنی مرتع بود.

۹) مهندس نودر سراج، از دی ۱۳۴۶ تا مرداد ۱۳۵۹ مدیر کل دفتر فنی مرتع بود.

۱۰) دکتر ناصر نعمتی، از تابستان ۱۳۵۹ تا تابستان ۱۳۶۰ به مدت

یک سال مدیر کل دفتر فنی مرتع بود.

۱۱) مهندس سیدحسین موسوی‌اقدم، از ابتدای مرداد ۱۳۶۰ به مدت حدوداً دو سال تا ۲۹ آبان ۱۳۶۲ سرپرست دفتر فنی مرتع شد.

۱۲) مهندس علی فضیلتی، از آبان ۱۳۶۲ تا آبان ۱۳۶۶ به مدت چهار سال مدیر کل دفتر فنی مرتع شد.

۱۳) مهندس سیدداود شریعتی، به مدت یک سال از آبان ۱۳۶۶ تا ۲۷ آذر ۱۳۶۷ مدیر کل دفتر فنی مرتع بود.

۱۴) مهندس محمدجعفر دهقان سلماسی، از ۲۷ آذر ۱۳۶۷ تا هشتم دی ۱۳۷۱ به مدت ۴ سال مدیر کل دفتر فنی مرتع بود.

۱۵) مهندس چنگیز اشرفی، از هشتم دی ماه ۱۳۷۱ تا ۲۳ تیر ماه ۱۳۷۷ مدیر کل دفتر فنی مرتع بود.

۱۶) مهندس نگهدار اسکندری، از ۲۳ تیر ۱۳۷۷ تا آبان ۱۳۸۹، یعنی بیش از ۱۲ سال مدیر کل دفتر فنی مرتع بود.

۱۷) مهندس منوچهر سرداری، پس از مهندس اسکندری از ۲۳ آبان ۱۳۸۹ تا ۱۸ آذر ۱۳۹۱ مدیر کل دفتر امور مرتع شد.

۱۸) مهندس سیدعلی خلیل‌پور، از ۱۸ آذر ۱۳۹۱ تا ۲۵ دی ۱۳۹۴ به مدت ۳ سال مدیر دفتر امور مراتع بود.

۱۹) مهندس ابوالفضل یآوری، از ۲۵ دی ۱۳۹۴ تا ۲۱ خرداد ۱۳۹۷ مدیر کل دفتر امور مراتع شد.

و ۲۰) مهندس ترحم بهزاد، از ۲۱ خرداد ۱۳۹۷ تاکنون (زمستان ۱۴۰۰) مدیر کل دفتر امور مراتع بوده است.

منابع

اشرفی، ج. و معین‌الدین، ح.، ۱۳۷۲. مراتع کشور، گذشته- حال - آینده. جنگل و مرتع، ۱۹: ۲۴-۲۵.

اعتمادی (نوری)، س.ی.، ۱۳۷۳. جامعیت اداری و تمرکز سازمانی در سیر تحول مقررات و قوانین جنگل‌ها و مراتع کشور. جنگل و مرتع، ۲۵: ۱۶-۶.

ایرانفر، ج.، ۱۳۹۶. منابع غذای دام در کشور (مشکلات و پیشنهادات). به کوشش علی‌اصغر معصومی و مهدی زهدی، انتشار در اینترنت (کانال تلگرام انجمن مرتع‌داری ایران)، ۱۲۹ صفحه.

بازیان، غ.، ۱۳۸۶. مروری بر مدیریت مراتع جامعه عشایری در گذشته و حال: تغییرات، چالش‌ها و راهکارها. تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۱۴(۴): ۵۳۸-۵۲۴. بی‌نام، ۱۳۲۵. راهنمای وزارت کشاورزی. انتشارات وزارت کشاورزی (شرکت سهامی چاپ)، تهران، ۱۳۰ صفحه.

بی‌نام، ۱۳۲۸. سازمان، وظایف و برنامه‌های وزارت کشاورزی. انتشارات وزارت کشاورزی (شرکت سهامی چاپ)، تهران، ۱۵۵ صفحه.

بی‌نام، ۱۳۳۲. نشریه بنگاه جنگل‌ها. وزارت کشاورزی، تهران، ۸۸ صفحه.

بی‌نام، ۱۳۳۵. نشریه بنگاه جنگل‌ها (شماره مخصوص). پاییز: ۳۴ تا ۴۷.

بی‌نام، ۱۳۴۶. هدف، وظایف و سازمان (سازمان جنگلبانی ایران). وزارت کشاورزی، تهران، ۴۹ صفحه.

بی‌نام، ۱۳۷۹. مجموعه قوانین منابع طبیعی کشور. دفتر حقوقی و بازرسی سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور؛ نقش سبحان، تهران، ۸۲۸ صفحه.

بی‌نام، ۱۳۸۸. عملکرد ۳۰ ساله سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور. صیادی، تهران، ۱۸۴ صفحه.

بی‌نام، ۱۳۹۳. مجموعه اهداف، وظایف و پست‌های سازمانی (تشکیلات تفصیلی). سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور؛ سازمان امور اداری و استخدامی کشور، تهران، ۸۴ صفحه.

بی‌نام، ۱۴۰۰. سایت اینترنتی صلح مرجع حقوقی ایران، دسترسی در: <https://www.solh.ir/regulation>

بی‌نام، ۱۴۰۰. سایت اینترنتی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (صفحه قوانین و مقررات). دسترسی در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/search>.

جعفری، م.، ۱۴۰۰. مصاحبه حضوری با آقای دکتر مصطفی جعفری در آبان ماه ۱۴۰۰. جوانشیر، ک.، ۱۳۷۸. تاریخ علوم منابع طبیعی ایران. گروه علوم کشاورزی

فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران؛ سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی؛ وزارت کشاورزی، تهران، ۴۷۰ صفحه.

زهدی، م. و معصومی، ع.ا.، ۱۳۹۶. زندگینامه زنده‌یاد مهندس جواد ایرانفر (نخستین مدیر کل دفتر فنی مرتع). طبیعت ایران، ۲(۵): ۹۶-۹۲.

زهدی، م.، ۱۳۹۷. واکاوی مدیریت مرتع و ارائه الگوی راهبردی و اثربخش مرتع‌داری (مطالعه موردی حوزه آبخیز سد طالقان). رساله دکتری در رشته علوم مرتع، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، ۴۵۳ صفحه.

زهدی، م.، ۱۴۰۰. زندگینامه مهندس گودرز شیدایی (دومین مدیر کل دفتر فنی مرتع). طبیعت ایران، ۱(۱۶): ۱۳۷-۱۴۱.

شیدایی، گ.، ۱۳۴۸. توسعه و اصلاح مراتع ایران از طریق مطالعات بتانیکی و اکولوژیکی (گزارش نهایی آقای هانزی پابو کارشناس سازمان خواروبار کشاورزی سازمان ملل متحد). وزارت منابع طبیعی، تهران، ۲۵۳ صفحه.

قاضی‌تهرانی، خ.، ۱۳۲۹. تاریخچه سازمان جنگلبانی ایران. سالنامه بنگاه جنگل‌ها، تهران، ۱۶ صفحه.

قاندعلی، ح.ر. و سلیمی، غ.ر.، ۱۳۹۹. سیر تطور مدیریت جهادی در نهادهای انقلاب اسلامی (مطالعه موردی جهاد سازندگی). مدیریت و پژوهش‌های دفاعی، ۱۹(۹۰): ۱۵۲-۱۳۷.

موسوی‌اقدم، ح.، ۱۳۶۷. طرح تدوین نظام بهره‌برداری از مراتع جلد اول، نظام اداری - اجرایی حاکم بر مراتع. وزارت جهاد سازندگی، معاونت آموزش و تحقیقات، تهران، ۱۱۱ صفحه.